

Liptómegyei őstelepek.

I.

A liptói pogány várak.

Habár hazai őstörténelmünk kifejlesztésének napról napra szaporodó adattára, a régészeti leletek, kutatások által mindinkább lerombolja a történelmi följegyzések néha igen is téves nézeteit, s a fenmaradt tárgyak mint a mult élő egyediségei megczáfolhatlan indokolással mutatják ki az irányt, mely felé haladva a kellő felvilágosításhoz juthatunk, hogy ott a tudományos előkészültség, fáradhatlan szorgalom, az éles kritika és a tapasztaltaknak szigorú birálatával felvegyük Ariadne fonalát, és elvezessük az érdeklődő közönséget azon forráshoz, melyből hazánk mivelődési őstörténelmének valódi és tiszta tudatát merítheti; még sem képes az, mindazon előítélet vastag kődén áthatolni, mely gyakran a könnyű vér meggondolatlanságából, gyakran vizsgálódás nélküli fölületes szemléletből, gyakran pedig a mélyebb tanulmány hiányában vagy előítéletektől és előre készített áltételektől körülhálózva, egy oda dobott állítás ezreknek fogamzik meg keblében, s minek alaptalansága ellen sok esetben vajmi bajos küzdeni, mert a meggyőzés eredményét legkevésbé fogadja el az, a ki állítmányát szárnyra bocsátotta.

A mélyebb gondolkozást és előzményes képzettséget igénylő tudományok egyikeként sincs talán oly tág mezeje a kényállítmányok felállítására, mint a mivelődés őstörténelmével foglalkozó archaeológiának, mert ha egyrészt az európai régészet vezérirodalmárait is nem a tény körülményeiből okszerűen levont következtetések vezették nézeteik nyilvánításában; de inkább azon elfogult előszeretet, melylyel az őskor cultur nemzeteinek valamelyike iránt viseltettek; s így időszakonként majd minden római, görög, majd ismét kelta, vagy germán, szláv sat. miveltségre vitetett vissza; mennyivel inkább nyerhetett az tért hazánkra nézve, hol a tudományos régészet még vajmi ifjú levén, a szaktudomány képzett hivatottjainak nehánya mellett, sokan támadtak, kik a régészetet divattá aljasítva, a kényállítmányok oly mételyét áraszták el, mi inkább eredményezett bármi mást, csak hazánk őstörténelmi culturájára nem képes vetni azon világot, mely azt teljes valódiságában mutatná még a történésznek s ismertetné a művelt közönséggel.

Igy történt, hogy a kényállítmányokhoz való szívós ragaszkodás, fenmaradt hazai ős emlékeinkre vonatkozólag, oly erős meggyőződéssé vált, hogy az még csak a közel multban is kiindulási alapeszméül szolgált még szakembereink között is a leletek és észleletek megítélésénél, mi a tévelegek tönkelyében inkább káros, mint hasznos a tudományra. Szabad legyen például a sok között csak azon nézetet felemlítenem, mely hazánkban észlelt és constatált védművek, földhányások, gátonyok és falrakások korszaki és ebből kifolyólag nemzeti meghatározása már pragmatikus kezdett lenni; s a mi talán évezredek cultur állapotának élű tanujaként fenmaradt, az egyszerre csőrszárókká vált, és uem tekintve a térrajzi, fekvési ellentéteket, oly korszak maradványának állíttatott, melyben a hadmiveleti támadás, védelem, a magán élet rendezettebb viszonya, s a fokozott társasági

igények régen túlszárnyalták azon állapotokat, melyekhez a mivelődés egészen más emlékei kötvék, mint például a Csórszárkokban foglalhatók.

Ezen védgát és a temetkezési úgynevezett kun halmokról terjesztett gyakorta téves nézetek, és az ezek alapján fejtegetett állítások sarkalltak arra, hogy a felföld, nevezetesen pedig *Liptó megye pogányvárainak* tüzetes tanulmányozásával, némi előkészületekkel foglalkozzam; s tanulmányaim eredményét, habár ez alkalommal, a tér szűk kerete miatt csak rövidre vonva, adjam át a nyilvánosságnak. De midőn ezt teszem, a fent elmondottaknál fogva, korántsem akarom csekély személyemre nézve azon következtetést felállítani; mintha az én tapasztalati és elméleti nézeteim, csalatkozhatlansággal bírnának, vagy talán az a régen multak pragmatikus valósága lenne.

Lehetnek nézetek az enyeimnél alaposabbak, biztosabbak, örömmel fogadom azoknak visszautasító vagy helyesbítő nyilvánulását, mert ez csak a magyar régészeti szakirodalom javára történhetik.

* * *

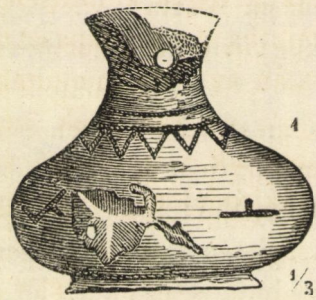
Liptó megye regényes tájképeinek érdekességét különösen emeli a Vág völgy talajából kiemelkedő sziklahegyek úgy földtanilag mint alakilag elütő sokfélesége, mely váltakozása geologkalapács ütéseit bőven jutalmazza a fürkészet és buvárkodás által meghódított tárgyakkal; s a régész, ki idővel és erővel rendelkezik, kiaknázhatlan tárházat leli a rég elmúlt idők emlékeinek. Kedvencz tanulmányom levén a föld felső kérgének alakulási titkaiba hatolni, az 1870-ik évben egy ily barongolásom alkalmával figyelmessé tőn Neudeck Gyula régésztársam és barátom a *pottornyai* határban levő, s közvetlen a Vág és az országút mellett emelkedő hegyre, mely ott a környéken *Warta* név alatt ismeretes. A most említett hogy az országút bal oldalán keleti irányban lejtősen domborúlva, oly kanyarulatot vesz, hogy annak folytatása, keletfelé megszakad, észak és északnyugatnak pedig, a réteg képződések erőszakos forradalma által, a valaha azzal összefüggött hegységtől elszakadva, most attól több ölnyi széles tér által elválasztva, egyedül áll; s elszigetelt helyzeténél fogva eléggé indokolta a keltett gyanut, hogy a rég elmúlt századok társadalmi működésének színhelye lehetett.

Az I alatt mellékelt látképnek első száma alatt még most is jól kivehető a régi, körülbelül négy lábnyi széles utnak nyoma, melynek aljában jelenleg a *Pottornyai* család sírboltja van; de mely felett a régi kor letűnt századaiban járás kelésre szolgáló ösvény vezetett a hegy tetejére. A most leirt ösvényen felfelé haladva, az a hegy északi oldalán egyszer szeliden kanyarul, s ott hol a meredek szikla emelkedés s a kúp közötti részen az ösvény mélyedést képez, a 3. számmal jelölt nyugati oldalon emelkedő csúcs és a hegy felszine némileg egymástól külön áll, nagy mennyiségben található, összesült, alaktalan agyag darabok hevernek, és borítják el az egész hegy északi lejtőjét.

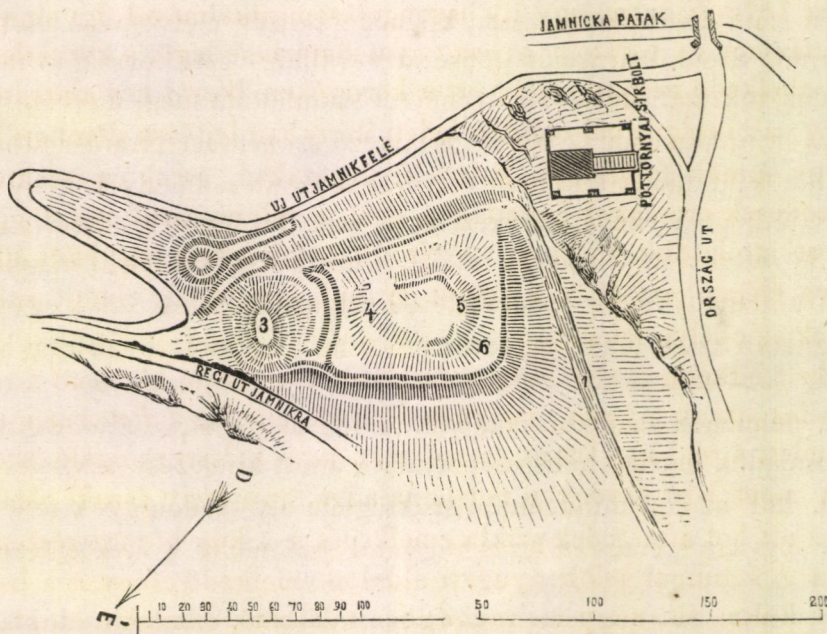
A 4 alatti hegytető lapályosan terjed el tojásdad alakban nyugattól keletnek, körülbelül $1\frac{1}{2}$ holdnyi térfogattal, mely térség kerülete, mélyedése által, és a talált égvények nyomaival az elsánczolást, illetőleg falakkal eszközlött bekerítést nyilván elárulja. Az 5-tel jegyzett tér körülbelül 20 ölnyi széles s ugyan olyan hosszúsággal egy második belső védművet tüntet fel, melynek nyomai szintén tisztán észlelhetők. A nyugati oldal meredek lejtőjén, a sziklák emelkedése sokkal alacsonyabb a hegy felső tetejénél, s ezen s ezen sziklára emberi kézzel van összehordva azon földtömeg, mely 16 lábnyi magasságra emelkedik és kúpalakú csúcsa 12 lábbal magasabb a 4 alatti hegy tetejénél. Ezen domb a környék szürke barnás agyag földéből rakatott össze; s annak csúcsán három

lábnyi átmérőjű kör alakú mélyedés van, mely mélyedés keleti irányban keskeny csatornaszerű hosszabbodásban végződik; s annak végnyílása a hegy teteje, és a domb csúcsa között levő meredek lejtőbe szolgál.

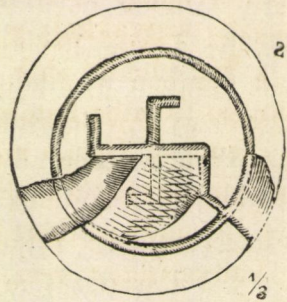
Ezen domb külső felülete halvány vörösszínű, hogy azt a felületes szemlélő vörös agyagföldnek tartaná, míg a közelebbi vizsgálatból kitűnik, hogy az egész domb felszíne apró összeégett, az idő, eső, hóvíz befolyása alatt szétmállott idomtalan agyag darabokkal mintegy be vagyon hintve.

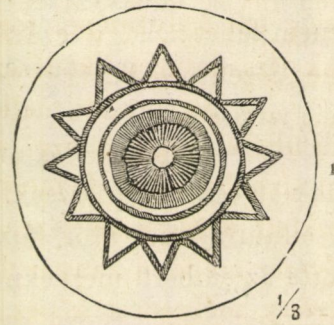
2. ábra.

1. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

A hegytető külső sánczfalán belül, a 6-tal kitüntetett helyen, alig néhány hüvelyknyire a pázsit talaj alatt számtalan nagyság, vastagság és alakra nézve különféle cseréptöredék található; a melléklet 2. ábrája azon edényt tünteti föl, mely az I. sz. tábla „3” jelzett helyen a mélyedésben 1 1/2 lábnyira; „b” alatti pedig az 5 alatti belső északi oldalán általam kiemeltetett.

Közege ezen hegységnek a felső neocomkréta képletéhez tartozó dolomit mészs, mely harmadlagos alakulási korszak rombolása után anyagánál fogva ellentállani képte-

5. ábra.

len levén, a vele összefüggött s mély és széles szakadások által most már elvált dolomit mészkövekkel egy egészet képezett; mi nem csak a rétegek dülénye és a fekirány, de az ős fauna a meredek szakadásokon és keskeny völgyületeken keresztül folytatólagos nyoma által is eléggé be van bizonyítva. De a tetteleg háromba vált hegységet, az ős cultura társadalmi létezésének hagyománya, a természet nyújtotta előnyök felhasználása által az ott emelt műnek közös szelleme és jelleme által is összekötötte, mert a csucok fenmaradt hagyományos elnevezése értelmére nézve egy, és ugyan az: az egyik Basta: bástya, a másik Warta: őrhely, a harmadik Welling, a németből elrortolt Wallring, vagy Ringvall: kőgyűrű, kőrsáncz nevet visel mai napig.

Vizsgálatom eredményeként állítani bátorkodom, hogy a *pottornyai* határban levő, s most leirt helyen a barbár korszak egyik védműve állott, mely a *pogányvár* elnevezést mennyiben igazolja, azt tapasztalatom és tüzetes tanulmányom alapján, ezúttal ohajtom tárgyalni; annál is inkább, mert előttem elgondolható nem volt, hogy ezen védmű megyénk területén egyedül állhatna; s mert folytatólagos fáradozásom után, ily vagy ehhez hasonló védművet egykori létezésének élő bizonyítékaival találtam még a Vág jobb partján; a szepesi határszélen, a csorbai határban a Kolumbjarka dombon, Liptó-Újváron, a vár feletti Hradok nevű tetőn; Olaszi fölött Havranek hegyen; Rózsahegy melletti Barát hegyen; a Vág baloldalán Hradok mellett, Viszlavec tetőn, Szentivány fölött Hradok nevű dombon az illanói határban (Szarvashegy), Közép-Szlécsen, és Wlkolinecz fölött a Sidor hegység Prazsma nevezetű dombján, összesen kilencz gátont, melyek száma Thuróc, Trencsén felé folyton nő; Szepesben ismét Lőcsétől Váraljáig vezető országút mindkét oldalán, a feltűnő idomzatok után itélve 13 ily művet számláltam meg, melyek tüzetes megvizsgálása vajmi bőven jutalmazná az evvel foglalkozó szakember fáradságát.

Fáradozásom különös jutalmául tekintem észlelésem azon eredményét, mely szerint úgy ezen védművek sajátképeni czélját szerkezetét és azon bizonyos rendszert, mit a védművek elhelyezésénél követtek; mint azok hozzávetőleges korszakát leírni megkísérnem lehet; hogy ezáltal a pogányvárak természetéről elágazó nézetek, talán egymást megközelíthessék, vagy legalább az én lehetőleg téves nézetem, az avatottabbak által helyreigazítható¹⁾.

A mivelődés történelmének azaz korszakában, midőn már a társadalmi fogalomnak az egyes néptörzsek, családok patriarchalis csoportulása adott kifejezést, feltételezhető a cultur-állapot azon foka, hol az élet mindennapi szükséglete oly találmányok felé hajtottotta az embert, melyeknél fogva a szerzés és birás vágyától ösztönözve a védelem eszkö-

¹⁾ Ezen ismertetésben épen semmiféle téves nézet nincs, sőt örülnünk kell, hogy a t. értekező a távol hajdának ezen érdekes emberműveit saját megyéjében összeállítani törekedett. Bár találkoznának minden egyes megyében vagy kerületben régészetkedvelők, kik vidékükről hasonló tudósításokat küldenének, és mi fő, és más által ki nem vihető, a megyei vagy kerületi térképeken valódi helyüket kijelölnék. Ezáltal ugyanegy korszaknak ősrégi védelmi térképét lehetne összeállítani, és kiegészíteni azt, mit a Dunamentében már évek előtt összeállítottam. Ily munkára leginkább a vadászatkedvelők vagy turisták alkalmasak, mert a pogányvárak gyakran oly annyira el vannak rejtve és oly nagy kiterjedésűek, hogy már nem is váraknak, hanem csak birtokhatároknak, rablások és marhaelhajtás elleni árkoknak tekinthetők, melyek eredetileg még fatorlaszokkal tétettek áthatlanokká. Ezt Horvátországban Varasd környékén nem egyszer láttam, a hol minden gazda birtoka körül levágott fákból és bozótokból 1–2 ölnyi széles és fél ölnyi magas védművet készít, mely ha égni kezd, agyagos földön igen képes a *pottornyai nagy mennyiségben található összesült, égetett, alakatlan agyag darabokat, valamint a feltűnő vastag hamuréteget előidézni.*

zeit készelniök kellett, természetes egyensúlyban a miveltség fokával és cultureszközeivel. A védművek alkotásának specialis célja, bizonyára a népek fő foglalkozásához volt mérve, s így a vadász, halász és marha tenyésztő népek oda törekedhettek, hogy ily nem-beli gazdaságuk megóvását a helyiség viszonyaihoz képest a lehetőleg czélszerűbben eszközölhessék. S ha már most kellő figyelemre méltatjuk Felső-Magyarország hegyes völgyes rengeteg erdőkkel borított vidékét, mi földmivelésre alkalmas épen nem lehetett; a Liptó vidékét, sőt a felső vármegyéket lakott néptörzsek főfoglalkozása csakis a marhate-nyésztés lehetett, mert erre utalta a fűdus talaj, az erdők egészséges illatos rétje, az üde hegyi patakok kristály vize; erre utalta a szántóvetésre alkalmas televény föld hiánya; s talán a mivelőds az azon foka, melyen az itt lakott barbár néptörzsek a földmivélést nem igen ismerték, míg azt a későbbi szláv törzsek el nem terjesztették. Hogy a földmivelés itt vajmi későn terjedt el s vált általánossá, s az, az őskorszakban ha volt, csakis a fonás és szövésre alkalmas rost növények feldolgozása lehetett igen csekély mérvű mellékfoglalkozás, ezt nem csak az eddigi liptói leletek, de még azon körülmény is bizonyítja, hogy a mostani mivelés alatt levő földterület, a Vág völgy keskeny széleig minden lépten nyomon föltünteteti az őskor erdők korhadt maradványait akár a tőzeglápokon, akár az alluvium alatt, mi a rohanó hegyi patakok, áradások által televény földdé halmozódott a Vág mentében, ehhez járul még azon tény bizonyítéka, hogy hatszáz éve királyi parancslevél érkezett az adományos nemességhez: »uti securis locum faciat seculae.«

Természetes, hogy az őskor pogány várai, sánczai eredetileg gátonyul szolgáltak a marhák védelmére; ezt látszik bizonyítani az építkezés anyaga, és csakis ennek megfelelő czélszerűsége; bár vannak oly esetek is, hogy ezen gátonyok és védművek egyszers-mind a helyrajzi viszonyokhoz alkalmazkodva, a vallási cultusznak szolgáltak véd- és gyűlhelyéül.

Az általam felfedezett és megőrzött leletek tárgyai és az összehasonlító tanulmányozás oly korszakba helyezi ezen védművek eredetét, mely a várnak oly szoros értelemben vett fogalmát, a mint azt később a vas-, vagy épen a feudális lovagkorszakban találjuk, tökéletesen kizárja, mert azok szerkezete és anyaga a harci támadásnak alig volt képes ellent állani; de igen is szolgálhatott csíreszméül arra, hogy a későbbi korszakokban kifejlődött várszerkezetnek előmintát nyujtson nemcsak itt, de a mivelőds történelmének európai általánosságánál fogva a római, görög stb. védművek, sánczok és gátonyok rendszerének is.¹⁾ Szabad legyen az összehasonlítás kedvéért néhány példát felsorolnom, melyek állításom alapossága mellett bizonyítanak.

Hazánk mivelődsi és történelmének felderítésére, főleg pedig a barbár néptörzsek nemzetiségének egykori biztosabb meghatározására kiváló befolyást gyakorland az északi országok régészeti felfedezéseinek bővebb eredménye, tekintettel akár a szláv-skan-

Egyáltalán véve tanulmányozzuk mindig a régmúltat a tőlünk távol eső erdők lakónál, kikhez a mai mivelőds még nem fért; és ovakodjunk mindjárt évezredekéről álmodni, holott talán csak századokról lehet szó! Én is régóta foglalkozom ezen dolgokkal, de még sokra nézve nem tartom magamat elég erősnek, hogy határozottan nyilatkozzam. Regényes felfogásunkban nemcsak a lovagkorról vannak túlzott, a valótól nagyon is elütő nézeteink, melyeket a képzelményei regényekből meritettünk; majd talán a pogányvárakra és sánczokra végre is ki fog sülni, hogy egyes családoknak, vagy törzseknek lakjai, birtokhatárai valának; mert rendezett hadsereg nélkül ilyeneknek megtámadása és megvédése is a regények ködös országába tartozik.

¹⁾ Kissé merésznek tartjuk ezen állítást; majd még azt is állítja valaki, hogy a görög érmek csak a barbar érmek jobb kivitelei.

dinaviai, vagy germán népfajoknak északról dél felé lett nyomtatására, akár pedig a nagy népvándorlási mozgalom visszahullámzására. De ennél nem kevésbé fontosnak tartom a szomszédos országok archaeológiájának tanulmányozását akár a régi földrajzi felosztás, akár a közvetlen és szükségképeni érintkezés szempontjából, a kereskedelem, fogyasztás, termelés indokánál fogva, mert az összeköttetés mindkét fél szokásaira, cultusára, és miveltségére okvetlen befolyást, ha mindjárt csak irányít is, kell, hogy gyakorolt legyen.

Am nézzük a galicziai, szileziai, morva, a csehországi, de különösen a lauzitzi és németországi hasonalkotású védműveket, gátonyokat és kőrsánczokat, fel fogjuk találni azon analogiát, mi a felső-magyarországi, illetőleg a liptói pogányvárak szerkezetének célja egyenlő földrajzi viszonyoknál fogva; és a fentebb említettek között létezik. ²⁾ Rieke C. F., avatott tollú írója a „Die Urbewohner und Alterthümer Deutschlands“ című munkának élesen fejté ki mindazon viszonyokat és körülményeket, melyeknél fogva a barbár korszak pogányvárai csak annyiban felelnek meg a vár fogalmának, a mennyiben azok a marhák és talán némileg a lakások védelmére szolgáltak, de még különösen is a vallási cultusmysteriumának megóvására is használtattak a kíváncsiság ellenében, vagy pedig a mysticismusnak homályban tartása végett. Ilyenek az autelburgi, Pyrmon mellett, a hermonsbergi, Dethvaldnál a grotenbergi, a teucherni cultusliget, stb.; Csehországban a Slóni hegy Hradist, Isonova, Libutin, Rinitz, stb. és számtalan mások. Ha már hasonló talaj minőségénél hasonló helyrajzi viszonyoknál fogva, és ős eredeti foglalkozás mellett hasonló védműveket mutat föl hazánk felfölde, sőt még az alföld is, bátran feltehető, hogy a leletek és körülményeik egyenlősége következtében a mi pogányváraink is ugyan oly célból keletkeztek, mint a szomszéd vagy közel eső országrészekben találtak. Így például a Hradek feletti védgátony, mely hirtelen lejtőségénél fogva egy egyszerű sánczczal árkoltatott el a leghozzáférhetőbb keleti oldalon, bizonyára csak oly védmű lehetett, mely nagyobb kiterjedésénél fogva a marhacsordák megóvására használtatott, hol is az árokból kiszedett föld az árkon kívül hányatott fel, mint azt a felhányás nyoma, ma is mutatja. Hasonló ehhez, a Szentiványnál levő Hradok, és a csorbai Kolombjarka is: s hogy ezen gátonyok lakvédelemre nem lehettek készítve, mutatja azon körülmény, hogy a legszorgosabb kutatás után sem valék képes, tárgyak vagy cserép töredékekre akadni, mik a lakás ezen főkellékét elárulhatnák; bár a nélkülözhetlen patak az említett helyek tövében mindenütt föltalálható.

Tapasztalatom és tanulmányaim folytán, ritkábbaknak tartom a kettős sánczczal ellátott védműveket, melyenekről a germán régiségekről Phaler; Kalina von Jättenstein a csehországi, és Rieke a lauzitzi és németországi és mások tesznek említést. A mennyire Liptó, Szepes és Turócz egy részének ilyenemű védműveit ismerem, Liptóban előfordul a pottornyai Warta, és Rózsahegy melletti Baráthegyen, és Vlkolecznál a Prasmán;

²⁾ Meg van ezen viszony nemcsak Magyarország összes megyéjében, de az egész magyar birodalomban; nemcsak hegyes vidékeken, hanem a bánati síkságban, sőt a bihari, szabolesi, stb. lápokon, is. Sajnálom, hogy *őslori védelmi rendszerem* sok egyéb foglalkozásom miatt évek óta kiadatlanul hever és mintegy száz ilyen várra terjeszkedő gyűjteményemmel föl nem léphetek. Nemcsak ebben, de *Orbán Székelyföldében* is megtalálta volna buzgó szerzőnk tételeinek egész hazánkban való bebizonyítását. Remélem, hogy ezen jeles, bár rövid idő óta tett, de alapos tanulmányozás szép eredménye buzdítani fogja szives olvasóinkat, hogy e képet más megyében is folytatván kieszközlendők, mikép e terra incognitáról valami egészet nyujthassunk.

Szepességben Görgő mellett és Váraljánál; Turóczban pedig a legnagyobb kiterjedésben a Szucsán és Prekopa között levő sík földön ³⁾).

Nézetem szerint a kettős sánczczal ellátott védművek már a lakosok némi védelmére is szolgálhattak, vagy pedig a vallási cultust védé az avatlanok előtt, épen azon czélnál fogva, a melynél az őskor papjai a vallás titkait könnyen felfogható okok miatt megőrizni igyekeztek.

Én azonban alább megfejtendő indokaimnál fogva némileg tévesnek tartom azon nézetet, a mely a földhányás és rakás kettős nyománál fogva a kettős elsánczolást feltételezik, mivel annak eddigelé sem szükségessége eléggé indokolva nincs, sem pedig az akkori cultur-viszonyokból nem következhető, s az én csekély tapasztalatom és a körülmények szorgos megfigyelése, kivált a pottornyai Warta felderítésénél a kettős elsánczolás elfogadására nem vezetett.

Az ügy fontosságára nézve nem tartom fölöslegesnek, fáradságos és sok izben tett kutatásom ebbeli eredményét a tapasztaltakhoz hiven és szigorúan leírni.

A Warta domb tetején mintegy 1½ holdnyi sík terület, melynek külső szélén 2½' széles darazskőből ragasz nélkül egymásra hányt fal nyoma látható a tető egész körületén, megszakdván ott, hol a nyugati oldalon a 3-mal jelzett magasabb csúcs emelkedik körülbelül 1½° hosszúságban, ez azonban mély árokkal volt elgátolva, mert a föld kiemelése által történt mélyedés, ugyanott világosan nyomozható. A most említett körfal jelenleg már a pázsit színén fölül nem emelkedik, de talán magasabb eredetileg sem volt, mert a föld talaja és a fal között nagy tömegben található az összeégett idomtalan agyagdarabok, mik arra utalnak, hogy a pázsit földe csak később rakódott le az égvényes földre, s az közvetlen hányatott az alap köfalára; s így a valódi gátmű, maga a kerítés azon sárfal volt, mi esetleg vagy talán szándékosan égvénynyé változott. Hogy a kerítés anyaga az alapfal aljából vétetett ki, bizonyítani látszik azon körülmény, melynél fogva a belső vagy az 5-tel jelzett tér sánczáig a tér felülete oly magasságú mint a külső kerítés, és a kerítésen túli néhány lábnyi széles tér. A belső vagyis az 5-tel jelzett tér más viszonyokat mutat föl a talaj felszínére nézve, mint a külső fal; mert a körfal nyomát kísérve, csekélyebb szélességben hosszúdad alakban övedzi a bekerített tért, alapfalnak legkisebb nyomát sem találtam, és a körfal belső terének felülete majdnem 2'-nyival mélyebb, mint e dombnak többi felszíne, a pázsit talaja alatt néhány hüvelyknyire fekete korhadt földet és egyenlőtlen vastagságú hamuréteget találtam, s hamuréteg között a 3. ábra alatti rajzát, melynek megfejtését alább kísérlendem.

Mindezek engem azon szerény nézetre utalnak, hogy ez elsánczolás rendszerel ha már a külső falrakásnál kőhányásra alapítottatott, ha az 5-tel jelzett tér szintén körfal volt volna, az ott sem hiányoznék, mert nincs elég indok ennek ellenkezőjét feltételezni; továbbá a talaj felületének mélyedése azon feltevésre jogosít, hogy azon hely lakásúl szolgálhatott, s akár a folytonos taposás, akár pedig a falaknak a külső kerítésénél magasabb

³⁾ A kettős sáncznak példányszerű mintája van a *kéméndi* (Esztergamm.) pogányvárban, mely a falu végén, a dombtól elszakítva külön kúpot képez a Garan régi folyása fölött; kettős sánczot mértem fel *Sus k* és Banostor közt a Duna fölött; *Cserevitznél*, a lejtős oldalaknál kettős és hármas sánczolatok vannak a *vegölyi* erődnél, melyet egy óra alatt alig voltam képes körüllepní; többes sánczczal bír a *göböljárásí váli* pogányvár *Fehérmegyében*; a *blumenthali* a Banátban; a *duploji* pedig ugyanott egyik oldalról *ötös* sánczczal és árokkal van védve. Ezeknek leírását talán legközelebb hozom. A *básthí* pogányvár, nagy kövekből rakott védműveivel, pedig már külön czikket érdemel.

emelkedése, de minden esetre oly tényező által keletkezhetett, mi a góré, gunyhó, vagy bár hogy nevezendő építés által és folytonos használat miatt lett olyanná. Ehhez járul a hamuréteg feltűnő jelensége, oly vastagságban, mely a folytonos tüzrakás, égetés nyilvános bélyegét viseli magán, és végre azon pogácsa alakú cserép tárgy, s a többtől elütő agyagdarabok, és cserép töredékek anyaga és technikája más jellemet kölcsönöz a belső épület terének, mint a külső védműnek, hol daczára számtalan kutatásomnak sem a talaj mélyedést, sem a hamu-réteget nem fedezhettem fel. Hasonló eredménynyel járt *Baráthyen* és a *Parázmán* megkísértett kutatásom is; bár némileg a helyrajzi viszonyokhoz képest részletekben eltérő, de általánosságban a felemlítetteknek egészben megfelelő jelleggel.

Ezen jelenségek azon meggyőződésre vezettek, hogy az őskor ilyenmü védművei a kettős falrakás nyomaival, nem jogosít a kettős sánczolás elvének elfogadására; s csak a terület külső területe volt a szoros értelemben vett bástyafal, mely a belső építménynek mintegy kerítéseül szolgált; használatotott legyen azon építmény családi magán szükségletre, vagy pedig a vallási cultusz mystikus gyakorlatára is; a mint ezt a felhozandó esetek tanúsítják.

A *pogánnyvárak* között a legritkábbak azonban azok, melyeknek kitűzött eredeti célja a kettős védművek, illetőleg külső és belső építkezés mellett egyszersmind áldozó halommal ellátvák; és így az ős cultusz céljaira emeltetének, minek világos nyomát és bizonyítékait hazánk felső részén eddig csak két helyen találtam, bár több olyan is lehet; legritkábbnak nevezem pedig azért, mert ilyeneket a külföldi avatott régészek is vajmi keveset ismernek. Én azt hiszem, hogy Liptóban valami hasonló fordul elő a pottornyai Wartán s Olaszgyölött a Havranek nevü hegyen.

A Pottornya melletti Warta dombnak közete nyugat felől, ott hol most a 3-mal jelzett csúcs emelkedik, az 5 alatti sík tetőnél körülbelül négy-öt lábbal alacsonyabb. Ha most már a domb elszigetelt állapotát tekintetbe vesszük, régi egykori összefüggése alatt, a töle elvált Basta és Wellinggell nem történhetett, hogy a lerakodott iszap, földálladék és pázsit talaj az alacsonyabb szikla részén oly magasra tornyosodott volna, hogy az a sziklaközet emelkedésének magasabb részét több lábbal túlhaladja csúcsosodásában, s ez még kevésbé történhetett az egy egészet képezett dombnak egymástól történt elválása után; s így a 3 számú domb okvetlenül emberi kéz által hordatott össze oly célból, hogy az a cultus megkivántató külső jellegének megfeleljen. Tanúsítja ezt még azon körülmény is, hogy azon dombnak körvonala a kúp alaknak mértanilag kerekdedségénél fogva megfelel; mi talán ily szabályszerűleg csak emberi kézzel volt összerakható. A csúcs tetején levő mélyedés, s az onnan kelet felé nyíló csatornaszerű vágás az áldozó hely *kőasztala vagy táblája alatti üregre mutat melybe a kőlapon holt áldozat vére folyt, s annak az a vályu forma ereszen kifelé ömlött.*⁴⁾

Mert hounét lenne megmagyarázható azon sok apró darabokból álló összeégett agyagföld, a mely annak egész felületét befedi, ha nem azon tüzrakásból, a mely ott bizonyára sok időn át akár jelzőként égett, akár pedig az áldozat tárgyát emésztette el. E helyen bár kisebb kiterjedésben, de a legvastagabb rétegen találtam a hamu és a

⁴⁾ Hátha, mi ily helyeken nem ritka, e különvált domb temetkezési halom, melyet az utókor kirablott? s így a tetején való behorpadásnak és a válunak kincások voltak okozói. Sokkal kevésbé ismerjük az itt lakott ősnépek cultusát, melyre különféle vidéken már oltárokat és áldozó helyeket jeleltek ki.

szén maradványokat; s a talajt vizsgálva emeltem ki a 2-dik ábra alatt lerajzolt edény eredetijét. Az áldozó domboknak hasonló leírását, az összevágó körülményekkel találom, a morva-sziléziai németországi, sőt még a skóthoni régiségeket tárgyaló művekben is, nem is említve az őskandinávoknak evvel megegyező műveit. ⁵⁾

Ezen védgátönyök anyagára nézve különösen érdekes magyarázatot nyújtanak azon égvényes s alakos agyagdarabok, melyek ilyen védművek helyén gyakran találhatunk, s melyeket én az említett liptói és turóczyi pogányvárakból gyűjtöttem; de mindannyija között legtöbb és legérdekesebbek a pottornyai Wartán összeégettek. Ám kísértünk meg szemlélődési tapasztalat után ezen tárgyak anyagára némi világot deríteni.

Tudvalevőleg közép Európában a kőfal építmények csak a római cultura által jutottak azon jelentőségre, melyet azok a ragaszték felhasználása által nyertek; s a római korszak régészei kivált a kőragaszték előfordulásától jellemzik római falépítménynek a fel-felderített romokat és falmaradványokat, a hol a ragaszték keverékében apróbb tégladarabok is vegyítvék. Az ezen korszakot megelőző századok főleg ott, hová a római cultura csak nehezen törhetett út a mívelődés hódításainak, vagy pedig a távolabb fekvő országrészeket később érheté el hatalmának erejével; ott bizonyára az ily védművek anyagukra és jelentőségükre nézve még mindig a primitív állapot igen alacsony fokán állhattak; mert hiányzott a mívelődés azon eszköze, melylyel a tömör falépítményeket, a vas, és kőragasz hiányában, csak némi eredményyel is védmű gyanánt emelni lehetett volna.

Pannonia elfoglalása pedig a Krisztus utáni 8-ik évben történnén, ezen foglalás határa Felső-Magyarországban csak később, még pedig sokkal később ért véget, s az Szarmátiának legyőzése előtt kevéssel történt, mivel a szepesi és liptói karpátok a szarmát hegység innenső oldalát képezik. A felhozottak után következtetni bátorkodom, hogy ezen védművek anyaguknál fogva azok keletkezési idejét jóval visszavetik a barbár századok azon korszakába, midőn még a vasércz e vidék néptörzseinél ismeretlen volt; s így gátonyaik kőfal építmények nem lehettek, mit egyébiránt maga a lelet anyaga is eléggé bizonyít.

Ha a mívelődés kezdetleges korszakában a barlangok, földbe vájt lyukak, margellák, véd és menhelyet nyújtottak az embernek; a társadalom keletkeztével ez már elégséges nem lehetett; s oly védművekről kellett gondolkozniok, miknek kivehetősége a hiányos eszközök esetlen, nagyolt alkalmazása végett lehetségessé válhatott, s itt a természet nyújtotta kősvény és föld képezi az anyagot, minek felhasználása a legkevésbbé fáradságos volt, s egyáltalán nem igényelt művészeti magasabb fogalmakat. A védgátönyök alapjául egymásra rakták a felszinig az idomtalan köveket úgy a hogy, erre a földből sövény ágakkal, és apróra vágott száraz növény kórókkal kevert sárfalat húztak; hogy az ilykép elzárt marha szét ne fusson, s a vad állatok és rablók ellen óva lehessen.

Ennek bizonyítékául felhozom az általam több helyütt; de nevezetesen a Warta dombon, Prjekopa mellett is a Havraneken gyűjtött agyag égvénydarabokat; melyek idomtalanóságuknál fogva azonnal elárulják, hogy egykor faltapaszúl vagy anyagul szolgáltak, s világosan mutatják a rost, fa vagy apróra vágott ágak és kórók lenyomatát, a melyre tapasztva voltak, vagy avval összekevertettek, hogy talán nagyobb erővel állhas-

⁵⁾ Csakhogy ezen törekvések és állítások legtöbbjeit pusztán szép, gyakran merész teoriának kell tekintenünk, még erre positiv adatokra nem akadunk.

sanak ellene a szétmállásnak. ⁶⁾ Mi okozta legyen ezen védfalak téglává lett elégését, az még eddig nézetem szerint véglegesen eldöntve nincs; s ha azt némelyek szándékos miveletnek tartják, ez oly állítmány, mit az akkori századok cultur állapotából levonni szerintem nem lehet; de sokkal valószínűbb, hogy a véletlen eset, vagy támadás, vagy a jeltüzek vigyázatlan rakása által, akár az összehordott, vagy gally, vagy az úgy is kiszáradt keverékű falak, vagy tetőzet meggyulhatott, s ismét téglakeménynyé éghetett. Még különösebb azon *salak*, mely csak forró hév és tűz által válhatott az agyagföldből azzal, mint ezt a Wartán találtam; hasonlókat említ Rieke Skóthonban, Felső-Lausiczban, Csehországban Bukovecznél, a Schafbergen Löbau mellett és Rothsteinnál.

Legfeltűnőbb s előttem némileg megmagyarázhatlan azon jelenség, mely két nagy darab idomtalan alakú összeégett agyag leletnél mutatkozik. Ugyan is a felület letöredezett szögletes helyein egyrészt ép, részint pedig már elmeszesült csontdarabok észlelhetők, melyek az agyag gyurmáján, keresztülkaszál huzódnak oly formán, mintha ezen idomtalan agyagdarabokkal szándékosan összegyúrattak volna. Hogy ez azonban nem történhetett, onnét gondolom, mert akkor a gyurma alakított volna olyanná, hogy az rendeltetését elárulja, ez eset pedig itt fenn nem forog. Lehet, hogy sz áldozó hely, vagy gátónynak keményre vert padmalyát képezi, hol a felhasznált marhacsontok eldobattak, szétszórattak; s az, elége által az egész védműnek a téglá keménynyé égett agyagfölddel elvegyült. De ha ez állana, akkor ezt a kilátszó csontdaraboknak is magukon kellene viselni, pedig sehol fel nem fedezhető; s akkor is csak oly rétegben lenne az a tömegben, mint a hogy a csontok a földön heverték, de nem szétkuszált, az egész tömeget keresztülkaszál hányva, mint az itt mutatkozik. Albinus Pérer a meissen chronikában tesz említést osteocolla elnevezéssel olyan mész tuff darabokról, melyekben fossil csontok vannak a kőzet tömegében. Wagner A. „Egypten in Deutschland“ című művének 7, 11. 43-ik oldalán, calcinirozott csontoknak nevezi. K. Ráth, az empfingeri barlang felfedezője, emberi és állatcsontok között találva hasonló darabokat titokszerű mészconcretiának kereszteli. Schlottheim a mész tuff feletti értekezésében említi, abban az emberi kaponyának előjöttét; Robschütz mellett Meissen közelében két ízben találtak meszesült emberi kaponyát, vas darabokkal és növényi szénnel vegyülten a tuff rétegekben, mint az, az „Oryktographie für Sachsen“ című munka 7-dik tízete, 106. s következő lapjain olvasható; hasonlókat említ Kalina von Jättenstein csehországi Slan, Podmokl, Zwickovetz, Hradisst, Moeno, Terevicz és Ninicz melletti, áldozó és pogányvárnál történt leletekről; de az elsoroltak mind tuff, és mész kövezetekre vonatkoznak, és sehol sem találom a pottornyai Warta hegyihez az analog esetet, a hol az ilyen fossil csontok égvényes és salakos agyag gyurmában fordulnának elő; egyébként lehetséges, hogy az én szükkörű olvatottságom és tanulmányom olyan régészeti irodalmi munkákra, a hol az ily esetek feljegyezve vannak, sőt talán megfejtést is

⁶⁾ A helyszínén kellene azon égett agyag-falakat látni, és több helyen a gátonyt átvágnai, hogy kitűnjék, vajjon egyedül az esetleges égetésnek kell-e tulajdonítani ezen sajátságot, vagy szánt szándékkal történt-e és az egész erődre nézve lett-e felhasználva. Égett agyagot sok helyt találtam magam is az é kezési helyeknél; a gátonyoknál még nem tapasztaltam, de szükségüket sem tudom kimagyarázni a földhányásoknál. Az égett, salakos gátonyokról van tudomásunk Francia s Csehországból, de égett agyagsánczokról még semmit sem olvastam. Érdekes lenne az említett helyeken a kutatást rendszeresen folytatni, hadd lássuk, véletlennek tulajdonítandó-e ezen előjövét, vagy rejlik-e benne az a sajátságos culturai mozzanat, melyet ezikkiró e védműnek tulajdonít. R.

-találtak, ki nem terjed, s engem nagyon lekötelezne a leírt tény körülményeinek bárhol honnan jövő és elfogadható felvilágosítása.

Ha már észleleteimnek eredményeként a közlöttek a lipitói pogányvárakat a római hódítások előtti korszakba helyezik, ⁷⁾ azt még kétségtelenebbé teszi az ott talált cseréptöredékek és edények technikája, és anyaga, melyek megerősítő bizonyosságul szolgálhatnak még arra is, hogy a Warta-domb védgátonya az ősi kultusz egyik szent helyét ővedzé falával. A védművek belsejében a falak közelében igen sok össze-visszahányt különféle vastagságú; de egyenlő mivezetű kisebb nagyobb cserép töredéket emeltem ki, miknek egymáshoz való tartozását még csak megközelítőleg sem lehet meghatározni; s ezen töredékek némelyike vörösre égetett, másika, szürke piszkos agyagszínű, a kiégetés legkisebb nyoma nélkül.

A talált különféle cseréptöredékek közül mindannyinak művezete szabad kézzel történhetett, mert sem a simítás, sem a korong általi kerekdedség el nem árúlja azon korszakot, hol az agyag mivesség a kifejlődés korába esvén, a fazekas munkák már korongon készülve izletesebb alakot és díszítményt tüntetnek fel; s azok esetlen vastagsága mindinkább elvész; holott ezek korongon nem készültek, s kivéve egy darabot, mely a legkezdetlegesebb vonalozást éles vagy hegyes fával mutatja, sehol egy darabon sem fordul elő czifrázat. Az egyiknek vastagsága 1"-nyi, a legvékonyabb 6"-nyi, némelyik vörösre jól ki van égetve, a többi szabad tűznél szárított; de mindannyija igen kemény gyurmája itt-ott lencsenagyságú homok és kavics szemcsével vegyes, sőt többnek külső felülete is, mintegy behintve van apró homok szemcsével. Ezek a cserép különbözőeteinek főbb mozanatai, melyek, habár azokat művezetre nézve egyenlőeknek tüntetik föl, használati czéljuk azonban igen különböző lehetett. Hajlandó vagyok Kalina von Jättensteinnak véleményét elfogadni; melynél fogva igen gyakran tapasztalván a csehországi kultushelyeken az ily cserepeknek össze-vissza hányását, azt annak tulajdonítja, hogy az ősi korszak pogány népei, áldozatok, halotti torok, temetkezéseknél és egyáltalán vallási szertartásaiknál az isteni szolgálat után a használt edényeket összetörték, s minden vallásos tényhez új edényeket vettek elé, s csak az olyan hamvedreket tették le egész épségükben a temetkezési helyre, a melyekbe az elégett hullák megmaradt esontrészeik tétettek az örök nyugalomra.

Ezen nézet elfogadható magyarázatát adja a sok különféle, egymásra hányt cserépdarabok észlelt jelenségének, a mint azok a lipitói védgátonyok körületén belül is előfordulnak; a hasonló tapasztalat is bizonyosságul szolgálhat arra, hogy ezen védművek gyakran az áldozó szent helyek kerítései voltak ⁸⁾ s mert a lipitói egyéb leletek a bronzkorszakba utalnak, s az említett helyeken a vasércznek semmi nyoma sincs, és a cserepek kezdetleges durva művezete, és gyurmája a művelődés bronz korszakára utal, ezen védműveket legalább is a Krisztus előtti VII. VIII. századba bátorkodom tenni.

Legérdekesebb azonban a Wartán talált agyagművek között a mellékleten lerajzolt bár nem egészen ép edény (l. 2. ábra) és a harmadik szám alatti pogácsaalakú agyagmű.

⁷⁾ Miért ne lehetnének ezek a rómaiakkal egykorúak vagy még utánuk valók is? ne gondoljuk, hogy a római műveltség egyszerre hatott át a velük szomszéd népekre. Csak nézzük mai nap félreesebb népeinket, kikhez még a XIX. század vívmányai nem értek.

⁸⁾ A felbontott sírhalmokban is egészen hasonló cserépdarabok fordulnak elő, még olyanokban is, melyekben vas szerszámok találtak. Ne igen határozzuk meg még most a századokat, nehogy olyan pilini Ludovicus Pius-féle érmei XVI. századdal hátrább utaljanak!! R.

Mint már előbb is említém, az 2-dik ábra edényt, az I. alatti melléklet 3-mal jelzett helyén az áldozati domb tetején levő mélyedésben; a pogácsa-alakú tárgyat pedig az 5-tel számozott belső védgátony keleti belső fala mellett, a pázsit talaja alatt emeltem ki. Én e tárgyakat szorosán a cultuszhoz tartózkodóknak vélem, nem csak a lelhely feltűnő viszonyainál, de a tárgyak alkotásánál fogva is, mert azok sem temetkezési, sem élelmi használatra, nem valók.

Azon előttem eddig ismeretlen különös alakú edények belső üressége, a nyak felső czélességétől 2" 4"-nyi mély külső magassága, a fenék aljától egész tetejéig, 3" 2" s így a fenék vastagsága 10"-nyit tesz, az oldalflak szintén igen vastagok; az edény legnagyobb domborodásának átmérője 3" 4", mi a magába véve kis agyagművet oly nehézzé teszi. A vörös kiégetett edény töréseiben homok szemcséket tüntet fel, a domborodás nyak alatti kezdetén, két egymástól három vonalnyira eső, egyenetlen kör futja át az edény körületét, ezalatt 12 egymással összefüggő V alakú csipke czifrázat van köröskörül, (4. ábra) s az edény hasának legnagyobb domborodása körül a három alatti nyolcz jegy fut (5. áb.); mind a körök, csipke, czifrázat és jegyek hegyes csonttal, vagy fával vannak benyomva, lehetőleg durván ezen edénybe; külső felületének egyenetlensége, a kerekdedség tökéletes hiánya, az újjak és körmök benyomása legott elárulja, hogy az kezdetleges mű, és nem korongon készülvén, szabad kézzel alakított; belsejéből a lelet alkalmával fekete pernye hullott ki; és üressége a tűz, füst vagy korom nyomait tisztán felmutatja.

A harmadik ábrájú lepény vagy pogácsa-féle agyagtárgy hasonlóan durva készítményű mű, egyenetlen körületének átmérője 4"; magassága 1", a szélétől lefelé 4"-nyira egy kör futja körül, melynek átmérője 2" 6"; s ezen körben van a szabadon álló és mélyen bevált kereszt alakja, csak hogy a kereszt végeinek vízszintes folytatása nem jobbról balra, de balról jobbra irányúlnak; a kereszt vonalak hosszúsága egyik végétől a másikig 1" 7".

Alakra nézve én ezen két tárgyhoz hasonlót nem ismerek, sem ilyenről tudomásom nincs; s minden esetre e nemben oly unicumok, mi jelentőségük mellett, még régészeti becsüköt is emeli. *) Ezen két darabnak technikája a többiekéhez bátran sorolható, s valószínűleg egy korszakba tartoznak, rendeltetésük a cultusz mysteriumához tartozott. Azonban a mi most leirt nézetemet némileg ingóvá, s előttem e tárgyakat érdekesebbé tette, az a tárgyakon látható jegyek, melyeket én rún jeleknek tartottam, s még most is annak tartani bátorkodom, bár arról tökéletesen meggyőződve nem vagyok, s ha csakugyan azok, akkor nagy fontosságú monumentumai hazánk és néptörzseinek történelmére vonatkozólag vagy legalább is a rúnák használati kezdetét a Krisztus utáni VII. — VIII. századból, sokkal előbbre visszavetik, mert ezen tárgyak művezeti kezelése, a római foglalás illetőleg pedig cultura befolyása alatt készültekét, a styl, kivitel, izlés és gyurma indokainál fogva, jóval megelőzi. Hazánk és néptörzseinek történelmi szempontját véve tekintetbe, ismeretes dolog, hogy a rún betűk a skandináv félsziget lakói között keletkeztek, s innen terjedtek északi rún betűk név alatt kivált a szláv törzsek között; ezen nézet indoklását kellőleg támogatja Worsaae „Zur Alterthumskunde des Nordens“ című munkájában. A 2. ábrájú edényen a hitrege Thors vagy Tyrs istenségének jele, a nyilalakban egyszer fordul elő, háromszor a kereszt jelében; a keresztvonalás hasonló jele

*) Az említett Thors-jele az északi fésükön, edényeken és egyéb készleteken épen nem ritka; meglehet, hogy ezen edényekhez hasonlóak is léteznek. R.

a 2-dik számú pogácsa alakításon ismét látható. A Thors nyílalakú jelzése, Dietrich Udo Waldemár rún szótára szerint, a rúnák későbbi használatánál a „t“ betűt jelentette; a keresztvonalak további használatát azonban mint betűt nem találtam; de igen is egyszer előfordul Dániában Sjælland, Snoldetev, koppenhágai kerületben egy rún kővön, az annalisok 2. táb. IV. N. M. Peterson Danm. Hist. és Hederrold szerint 1.262--273 lapon említve, mely rún kő a koppenhágai muzeumban őriztetik. Ezen jegy a kő felirása felett a közepén egyedül áll; távolabb mellette balra három egybe fonott madár körönyt látszik.

Történelmileg tudjuk, hogy a vendek őstörzse, a mostani Lausitz és Némethon nagy részét s Csehországot birtokában tartván, rajként árasztotta el a kárpátokig oly elszakadt törzsekkel, kik a mostani szláv fajok legtöbbjének őseit képezték; s a magokkal vitt szokásokat, és vallási cultuszt nem csak hosszú ideig fentartották, de terjesztették is. A többi között kiváltak az obotritok, kik régi rún betűiket bár némileg átalakítva, megtartották, és a természet cultusában a vallásos szertartások között, az áldozati oltárra és elégetett halottaik hamvedreibe, hasonló pogácsa-alakú agyag tárgyakat szoktak volt tenni, mint ezt a Warta hegyi lelet is ábrázolja.

Ha tehát van helye azon érvelésnek, hogy a felemlített jel rún jegy, úgy világos következtetésként ki lehet mondani, hogy Liptó vidékén az ősvendek obotrit törzse is lakott; más különben pedig ezen leletnek jegyeit találom még a körmöczbányai nem régen felfedezett rún kővön is, továbbá a skandináv rún kövek hasonlókat mutatnak a mellyi kerületben Istaby és Sölvitsborg mellett; Bjorketorpnál, stb.

De ezen rún jegyek lehetséges magyarázatának indokolását egy sokkal előbbi korszak emlékei halomra döntik, mikén ezen jegyek ismételen előfordulnak, a többi között csak a következőket említem: Kollárnak „régii Italia“ czimú munkájához csatolt XI. t. 1. számú rajza egy sisakot ábrázol, melyen etrusk betű s felirat van, hasonló a Warta leleteihez; a Venuti-féle muzeumban egy Cortone mellett talált etrusk fémtükör, ugyanazon jegyeket tünteti fel: Paciandi, Maffei, Gori és Lanzi művei szerint Cornetto vidékén a Tarquiniusok egykori helyén a barlangban felfedezett irás, egészen megfelel a szóban levő tárgyak jegyei némelyikének.

Egyébiránt lehetnek nézetek, melyek ezen jegyeket mint czifrázatot az illető fazekas szeszélyének tulajdoníthatják, mire nézve azonban szabad legyen megjegyezni, hogy ez a kelta vagy bronzkori ornamentikának egy eddig elő nem forduló esete lenne, mert habár a pontok, körök, vonalak, a küllős kerék, zigzeg, szalag és rhombus alakok ily különféleségben főleg jellemzőek; de azoknak ily módon való alkalmazása mint azt a lelet tárgya mutatja, példátlan eset lenne a barbár ornamentika történetében.

Ha azonban ezen jegyek rún jelentősége tekintetbe vételével a tárgyak technikájának, és a lelet körülményeinek avatottabb szaktudósok által meghatározható lenne, abból csak azon következtetést lehetne levonni; hogy a kelta vagy bronzkorszak vallási szent helyeit, és védműveit egy későbbi néptörzs, ugyanazon célra foglalta el, és használta; a mire számtalan, de Liptóban is nem egy példa van.

Így például a pottornyai Warta, Basta hegyen a tatárjárás idejében, ugyanazon helyen őrtorony volt, miről Bél Mátyás is tesz említést. a havraneki pogányvár helyén a johanniták kolostorra, a Barát hegyén Czinár, és Fuxhoffer után állott a templáriusok zárdája, a Szentivány feletti Hradek őskori pogány védgátony helyére építette Bogomér hatalmas várát, a Rohacsán szintén Bél állításaként egy római erőd épült, hol néhány

év előtt Theodosius-féle aranyakat találtak, és egy hatodik legiobeli denárt, mely most is birtokomban van. Különbözik pedig a kereszténység hódítási törekvéseiben, kivált buzgó főpapjai által a lehető legnagyobb szorgalommal irtotta mindazon emlékeket, melyek a pogány vallás cultusára vonatkoztak, s a legtöbbször, mint ezt C. F. Riecke is kimutatta, ott hol valaha pogány áldozó helyek és védgátönyok voltak, kápolnákat, kereszteteket, templomokat emeltek.

* * *

Midőn a jelen munkálatban a lipthói pogányvárak körül másfél év alatt tett fáradságos kutatásomnak összegét a nyilvánosságnak átadnám, szükségesnek vélem még tanulmányaim eredményeként, az abból levonható következtetéseket és alapelveket is közölni.

A *pogányvár* általános elnevezés alatt ismert védművek, gátönyok, földhányások, árkok, vagy sánczolások, a vas; illetőleg pedig a keresztény korszakat megelőzőt századokból valók; s következésképen osztályozhatók: a hegyek, dombok, csekély lejtője egyenes vonalban elárkoltatván, és sáncszerű földhányással elzáratván, ezek csupán csak az őstörzsek marha csordáinak védelmére szolgáltak; az olyanok, melyek a dombok tetejének külső szélén kör, vagy tojásdad alakban bástyaszerű falakkal, s egy belső körrel, védgyűrűvel láttattak el, ezek lakvédelmül is használtattak, s végre hol az ily magaslatok tetejének valamelyik végén emberi erővel összehordott kisebb kúpalakú dombok is vannak a kettős, vagy csak egyes körgátöny között, azok egyszersmind vallási szent helyek áldozó halmok voltak, és ezek védgyűrűit képezik. Gyakoriak az egyenes vonalú el-sánczolások, ritkábbak a kettős védkörnek, s legritkábbak a kettős gátönynyal ellátott áldozó halmok.

A valláscultushoz tartozó áldozó halmok a védmű nyugati végén hanyattak fel, hogy az ős vallás papjai az összegyűlt népet keletfelé fordúlva a nap irányában láthassák.

A védművek kiszemelése leginkább úgy alkalmaztatott, hogy egyik halomdomb vagy hegy tetejéről a másikig ellátni lehetett, hogy az őr, vagy áldozat tüzek jelzését a védművek azonnal követhették és tovább terjeszthették.

A fentemlített két rendszer, a lipthói pogányváraknál eltérés nélkül fogantatva van.

Ezen védgátönyok leginkább egyedül álló halmokon épültek, mindig a szükséges viz, folyó vagy patakok közelségében, a lipthóiaknál egy kivétel sem fordul elő.

Az áldozó halmok védgátönyainak belsejében nem temetkeztek; az általam tanulmányozottakban sehol hamveder vagy sírfészek fel nem tűnik, sem az ezekkel járó kultusszerű mellékletek nem észlelhetők; de a halottak temetkezési helyeül használtattak, mint a Warta, Havranek, és barát-hegyi védgátönyok tanúsítják, s halottaikat a védgátönyon kívül, vagy a domb aljában temették el.

Bizonyítja ezt a magyarfalvi temető lelet, a Warta hegy közelében és aljában a hradeki; miket annak idejében ismertetni nem késem, továbbá a besenyőfalvi a Havranek közelségében; mit az „Archaeologiai Értesítőben“ már közöltem.

Az áldozati szertartásnál a cultusz edényei összetörvén, minden alkalommal újakat használtak, innét magyarázata az össze-vissza hányt sokféle alakú, anyagú és vastagságú cserépdaraboknak.

A védgátönyök anyaga sövény kerítés agyaggal bevonva s ez növény szálakkal keverve alkalmaztatott; de az alapfal ragaszték nélküli három-négy lábnyi széles kőrákásból alkottatott.

Az ily védgátönyök helyét gyakran későbbi századok cultur népei is felhasználták: s a mint ez a lipthóiakban is kimutattatott, s ezért a figyelmes kutatónak vigyázva kell elkülöníteni a korszakot ismertető jellegeit, kivált a kőrakás, és cserepek tömegeinél.

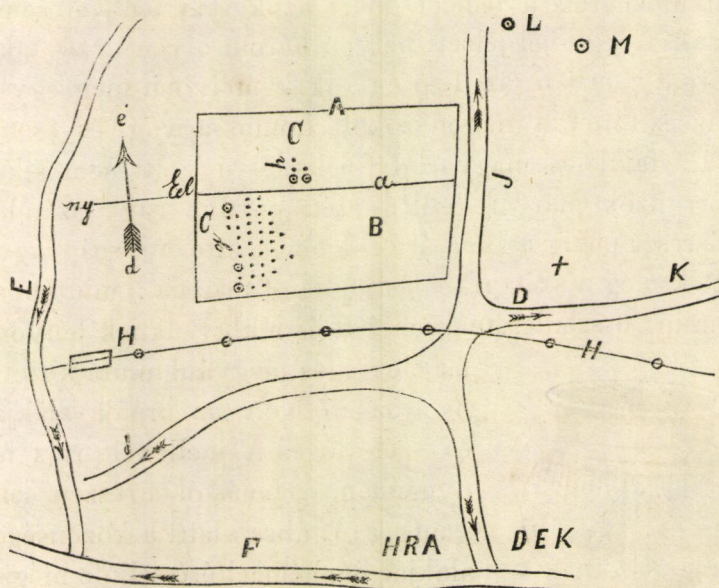
II.

A hradeki pogány-temető.

Az 1871-ik év július 13-án a következő sorokat kaptam Szentiványi Márton tudományos műveltségű és régészetkedvelő főispánunktól: „Kedves barátom! Én is akadtam kelta maradványokra, s mint gyanítom, temetkezési helyre; rendelkeztem is, hogy ott a munka eljövételünkig állíttassék be; azért vasárnap reggel 9 órakor elmegyünk a hely színére. Hived Szentiványi Márton.“

Főispánunk ismert kedélyessége majdnem kétségbe ejtett, s azt véltem, hogy tréfát akar velem üzni; azonban a felizgatott kedély, a kíváncsiság, a tudvágy legyőző kételyemet s a kitűzött napon hozzá kocsizva és Neudeck Gyulát társul véve, az előttem még mindig ismeretlen lelhelyre kocsiztunk. A Szentiványtól alig fél órányira fekvő Hradekre érve az új gazdasági intézet kertjébe vezetett, hol az imitt-amott elszórt urna darabok és csontok megmagyarázták rögtön, hogy a lelet helyén vagyunk. Ez alkalommal is kedves kötelességemnek tartom Szentiványi Márton tisztelt barátomnak a régészet érdekében, s a nekem nyújtott tanulmány és élvezetért legforróbb köszönetemet nyilvánítani. De térjünk a dologra.

- A. Földműves iskola épületjei.
- B. Gazdasági kert.
- C. C' Lelhelyek.
- D. Hradeki temető.
- E. Béla folyó.
- F. Vág folyó.
- H. Vasuti indóház.
- H' Vasut.
- I. Országut Szent-Miklós felé.
- J. Ujvári ut.
- K. Szepesi ut.
- L. Ujvár.
- M. Pogányvár.

6. ábra.

Herbeck Nándor a gazdasági intézet kertész-tanárja a Béla vize árjának kitett intézeti kertet rigolirozván, a mellékelt eszményileg készült 6. ábra „g“ alatti helyén a köve-

ket kiszedtetvén, észrevette, hogy a kiszedett kövek helyén cserép-darabok és apró csonttöredékek vannak szokatlan mennyiségben, azonban már napleszállta levén, a munkát abban hagyta s másnap korán reggel a főispánnál dolga levén, neki elbeszélte a leletet; s így lett a további munka beszüntetve, miáltal eszközölhető volt a temetőt in situ felderíteni. A feszült várakozás, vizsgálódás és kellő vigyázattal intézett rendszeres ásásnak eredménye következő:

Az urna darabok nyomán indulva déltől északfelé 10°-nyi hosszúságban és 4°-nyi szélességben a „g“ alatti hely 42 urnát tartalmazott, melyek a kert talaja alatt alig egy lábnyi mélységben feküdtek. Tartalmuk homok- és agyag-gyurmával kevert apró emberi csontdarabokból állott, kivéve az első sor 7-ik, a második sor 4-ik s a negyedik sor 7-ik urnáját, hol is az emberi csontmaradványok között állati, még pedig igen széles borda-csontok is voltak vegyítve, s mindannyiban az urna fenekén kisebb alma nagyságu 5 vagy 7 darab gömbölyös kő feküdt, a 42 urna között 28-ban 5 és 12-ben 7 darab követ találtam. Használati kő, bronz, fa, csont, vagy vas tárgynak az urnákban semmi nyoma nem volt. Az urnák elhelyezésénél netalán követett rendszer, a beágyalást, körülrakást illetőleg nem volt észlelhető, kivéve talán azon mért arányokat, a melyek szerint az urnák egymástóli távolsága 4'-nek meglehetősen megfelelt s a sorok közti tér 5'-nyi széles volt, bár rendszeresnek ez sem volt mondható, miután az első sorban 3, a másodikban 9, a harmadikban 10, a negyedikben szintén 10, az ötödikben 7, s valamivel lejjebb csak három urnát találtunk. Sem sárfészek, sem kőgyűrűk nyomára nem akadtunk, s a hamvedrek körébe eső kisebb-nagyobb természő darabok a falrakás minden kellékét nélkülözték elannyira, hogy azokat bizonyára a Béla vize árterületébe eső helyre a rohamás víz sodorta csak.

A mi azonban ezen temelkezési hely legkiválóbb különösségét képezé, az azon kivétel nélkül minden egyes hamvedernél észlelt körülmény, hogy a hamvederek nyílásokkal lefelé voltak helyezve, oly formán, hogy az ásás közben legelőbb is a fenék merült fel s az így felfordított urnák természetesen is helyzetüknél fogva nélkülözték és nélkülözhatték a fedelet, mert azok sem fedővel sem pedig lapos kővel ellátva nem valának. A „g“-vel jelzett helyen három olyan urna találkozott, az első sorban a 3-ik s a második sorban az 1-ső és 3-ik, a melyben még egy más kisebb hamveder volt téve s csak ez töltetett meg a szokott homok-agyag- és csont-gyurmával. Azonban valamint az andrásfalvi és magyarfalvi leletnél úgy itt sem sikerült egész hamvedret kiemelhetni, mert azok már eredetileg szétrepesztve vagy szándékosan összetörve valának egyészt, másrészt pedig a Béla árterületének kitéve a reá vagy közibe sodort kövek nem kiméltettek meg a szétdarabolástól, de öt urnánál, miután a szétrepesztett nagyobb darabokat némileg összeilleszteni lehetett és fekhelyüknek lenyomata a vizsgá-

7. ábra. a)

lat elégséges tárgyául mutatkozott, mégis meghatározható volt az urnák alakja, magassága és szélessége. A mellékelt rajz feltünteti a lényegében egymástól egészen elütő alakzatot s míg a 7. ábra alatti a közönséges hamvedrek alakját bár némi eltéréssel, de mégis megközelíti, az alatt a 8. ábra alatti egészen eltérő alakot tüntet fel, s míg az „a“ alattiak mind fül nélkü-

8. ábra. b)

liek, ezek valamennyie 4 vagy 6 füllel volt ellátva, a fül nélküliek száma 25, a füleseké

17 s a sorokban keverten egymást felváltva, voltak lerakva mind a két oldalu urnák. Anyaguk eléggé finom, bár apróbb homok-szemcsével telvék, a füles urnák fala 3'''-nyi, külső színük majd fekete majd barna, vagy fakó-vere, roszúl vannak kiégetve, illetőleg pedig csak szabad tűznél szárítva, mert a törés az agyag nyers színét, kiégetlen voltát azonnal elárulja. Az alakítás gömbölyűsége és technikája meglehetősen előhaladott s a külső felület simított, bár aligha korongon készült, ornamentikája kezdetleges, de már rendszeres alakzatot mutat. A fülelen hamvedrek fala már vékonyabb, az előbb leirtaknál 2'''-nyi vastag anyaga, simított technikája hasonló a fülesekhez, de ornamentikája sokkal egyszerűbb, egyenes és körvonalakból áll. Az „a” alatti urnák magassága a fenéktől a felső nyílásig 8'', legnagyobb domborodásának átmérője 9'', a „b” alatti füles urna magassága 12'' 6'''-nyi a nyak hossza a domborodás felső tövétől a nyílásig 3'' 6'''-nyi, s a legnagyobb domborodás átmérője 6''-nyi.

Feltűnő még azon körülmény is, hogy a csontmaradványokon csak három urnában volt észlelhető az elégetés nyoma, s a többiben a legszorgosabb vizsgálat után sem voltam képes azt felfedezni, de sőt inkább az apró csontrészek egyáltalán inkább az összetörés, mint az elégetés bélyegét viselték magukon, s ezen gondolatban annál inkább megerősödtem, mert az urnák falain sem korom, sem füst sem egyéb égvényi jelek láthatók nem voltak.

Ezekben összpontosúl a lelet első ásatásának eredménye, s július 21-kén ismét kirándultam s a „k”-val jelzett helyen ismét öt urnát, ezek közül két kettőst találtam a fentebbihez hasonló észleletek és körülmények között, s mert a lelhely a vezérjelek hiányában immár kimerítve látszott előttem, a további ásatást és kutatást beszüntetém.

Vizsgálódásom és észleletem eredményeként legyen megengedve ezen leletre vonatkozó nézetemet összehasonlítva a liptói és más rokon temetkezési helyekkel röviden a következőkben kifejeznem:

Hradek, vagy Liptó-Újvár a róla nevezett kincstári uradalom főhelye Szent-Miklóstól háromnegyed óra távolságra keleti irányban a fekete Vág és Béla vize összefolyásánál ennek déltájában fekszik félköralakban körülvéve balról az Alsó-Tátra magaslataitól, jobbról pedig a Felső-Tátra fensíkban kiágazó domb koszorújától, maga a lelhely alig néhány száz lépésnyire a Béla vizétől a Hradek nevű valaha pogánykori erődítményrelellátott magaslat tövében, míg egy kissé nagyobb távolságban délnyugati irányban a Vág partján a lelhely irányában emelkedik a „Viszlavec” nevű szintén védgátonnyal ellátott egyes elől álló magaslat. S ime negyedizben tapasztalom, hogy a pogány véd- vagy cultus helyek tövében temetkezési mezők fordulnak elő, a barbar cultus mindazon megkivántatóságával, melyek a korszakra kellő világot vetnek. Azonban hogy a most leirt hradeki urnamező korára nézve sem az andrásfalvi, sem a magyarfalvi, sem a szt.-mihályi és pot'ornyaival meg nem egyez, azt előttem a lelet körülményei majdnem kétségtelenné teszik, de tudományos szempontból annál érdekesebb és becsesebb, mert szerény fogalmam szerint ha a felemlítettek keresztülvezetnek a bronz cultura korszakán, az a pogányvallás utolsó, vagy a kereszténykorszak kezdetét tünteti elő, hol még ugyan a pogányság lidércz nyomása szokás és ősapáktól öröklött cultus mysteriumába vonta az utódokat, de a kereszténység szigorú tilalma a kereszt meggyőző hatalma más utra akarván téríteni, elégszer találjuk nyomát akár a visszaesésnek, akár pedig tetteles nyilvánulásának jeleit.

Ily körülmények között hiszem én létrejöttek a hradeki urnamezőt is, mert

azon körülmény, hogy a bronzkorszak és az átmeneti vaskorszaknak a halottaik iránti kegyeleti kifejezése a mellékletek egyáltalán hiányzanak s így a bronz tárgyak hiánya nem a bronz korszakot feltételezi, a vasnak hasonló hiánya mint kegyeleti kifejezés, már másnemű temetkezési módja mellett nem enged arra következtetni, az okvetlen oly korszakba helyezendő s oly nemzetnek tulajdonítandó, mely halottainak elégetését par excellence legtovább megtartotta s azt még akkor is úzte, midőn azt a keresztény tilalmak meg nem engedék. De továbbá tekintetbe véve az urnák feltűnőleg sokkal jobb technikáját, a gyurma kidolgozását s különösen ornamentikáját, mi a többi liptói leleteknél teljesen hiányzik és ezeknél sokkal kezdetlegesebbek, szem előtt tartva végre azt, hogy az elégetésnek a fenmaradt csontokon csak alig észlelhető nyoma az urnák belső felén épen nem oly következtetésre utal, hogy a cultus cselekvénye nem a nyilvános szent helyen történt elégetés következménye, mint inkább a tiltott titkos pogányüzelem kifolyása.

Tudva levő dolog, hogy az északi szláv törzsek különös előszeretettel égették el halottaikat s a pogány századok jellemzéseül a bronz- vagy vaskorszak cultur állapotához képest a kegyeleti mellékleteket vajmi gyéren mulasztották el az elégett maradványokhoz letenni, ennek bizonyítékát hozza fel a „Silesia Subterranea“ érdemes szerzője, bizonyítják ezt a szomszéd morva-, gács-, bukovinai- és lithvánországi urnaleletek, s azon történelmileg eléggé ismert tény, hogy a kereszténység első századaiban kibocsátott tilalmak sem voltak képesek a titokban úzótt pogány mysteriumokat megszüntetni, nem kivált a szláv törzseknél, hol például a fa cultus oly soká és oly nagy szerepet vitt az említett szláv törzseknél. Tekintve most még azon körülményt, hogy négy csehországi, két sileziai és 9 morvahoni urna leletnél hason körülmények között a hamvedrek nyílással lefelé fordítva találtattak, csekély véleményem szerint a hradeki urnamező is ó-szláv eredetű s a keresztény hódítás VI.—IX. századába esik, midőn a magyar felföldön a hittérítés még csak gyenge kezdetén volt, vagy Cyrill és Method szláv hittérítők korszakának felel meg a színleg *) keresztény hitre tért, de titokban a pogány cultust mívelt ó-szláv törzseknél, minek annál nagyobb bizonyítékát vélem abban is feltalálni, hogy az urnamező felett emelkedő Hradek várkerítés nevű dombon a leírt cserepekhez hasonló anyagu töredékeket leltem, a régi keltakori védgátony helyén a szent berek sűrűjében állítva fel tanyáját az elvesző félben levő pogány cultus mysteriumának.

III.

Magyarfalvi lelet.

Az őskori leleteknek napról napra szaporodó száma kezd világosabb fényt vetni Liptó megye multjára s a felfedett és megmentett mőtárgyak mindannyi élő bizonyítékot adnak a pogány évszázadok azon cultur állapotáról, melyben hazánk a mívelődés terjesztésének ép oly tényezőjeként szerepelt a többi nemzetek sorában, mint később a keresztény századokban, midőn a keresztény Európát a keleti barbárság rabigába hajtó uralma ellen védelmezé.

Szerény felolvasásaim még szerényebb sora megtermé gyümölcsét, mert a szá-

*) Mégis feltűnő, hogy a színleg keresztények, nem egészen pogánymódon temették halottaikat, és a kegyeleti mellékleteket a vedrekbe nem dugták!

nakozó nemves mellett hozzám küldött rongy- vagy cserépdarab mindig újabb és gazdagabb adattárát és lelhelyét árulja el megyénk őskori cultur viszonyának, s én lelke mélyéből örülök a sajnálkozó mosolynak, melylyel némelyek Liptó archaeológiájának ki-fejlődését oly hatalmasan elősegítik, mások ismét valódi s nemes érdekeltséggel elősegítik kutatásaimat oly annyira, hogy archaeológiánk jövőjének alapja a legszilárdabb talajon, a mívelt közönség érdekeltségében van megvetve.

Ennek bizonyítékául szolgál a jelen és az ezt megelőző hradeki lelet közlése, a mit a figyelmes közönség önzetlen érdekeltségének megköszönni kedves kötelességemnek tartottam.

A mult év augusztus 5-kén egy magyarfalvi lakos és vasuti napszámos oly ké-
réssel jött hozzám, mondanám meg neki, vajjon itt lakik-e azon ur, a ki mindenféle hara-
bordákat, haszontalan ócskaságot összevásárol, igenlőleg felelvén neki, egy spirál gyűrűt
mutogatott, felemlítvén, hogy azt a magyarfalvi és pottornyai határszélen egy homok-
ágyban találta, a hol a vasuti építkezéshez finom homokot szednek a gödörből és azt ros-
tálják, ez a darab a rosta fenekén maradt, elhozta, ha megveszem. Az azonnal megkötött
alku után tett kérdezőskedéseim folytán nyert válasz következtében elhatározám másnap
a helyszínére kimenni; s ottani kutatásom eredménye következő:

A pottornyai határnak azon részén, mely az országúttól délnyugat felé terülve
alig 10—12 ölnyire a Vág vize mellett a magyarfalvi határba szögellik, a „nimja Raven“
nevű dűlőn, finom homok ülepedvény nyulik el a Vág mentében, ennek innenső, jobb
oldalán, mely az alluvium 3'-nyi talaja alatt és diluvialis kavics felett körülbelül 2½ láb-
nyi vastag; ezen homokülepedvény a magyarfalvi határban az említett ponton az őskor-
szak oly cultur maradványát rejté magában, mely a kelta civilisatio temetkezési modo-
rának megfelelné, a lelet korszakát azon ezredévbe helyezi, mint az ehhez hasonló eset az
andrásfalvi urna-temetőnél is constatálva lett az „Arch. Közlemények“ VIII. kötetének
II. füzetében.

A Vág partjának felszine alatt a 2½ lábnyi homokréteget három lábnyi vastag
alluvium fedi s midőn ezen alluviumot a vasuti napszámos hozzávetőleges tájékozása sze-
rint ott, a hol a spirál bronzgyűrűt találta, mélyebbre kezdettem ásatni, a homokréteg
félvastagságában urnadarabok mutatkoztak, a siker reményére bizakodva a további rend-
szeres ásatást megkezdtem, mely folytatólagosan augusztus 6-án, 11-én, 17-én, 19-én,
21-én és 31-én véghez vitetvén, naplóm jegyzetei szerint 17-én bronzkorszaki urna felde-
rítését eredményezte.

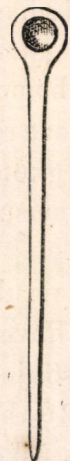
A körülbelül 50 négyszög ölnyi felásott sír a rendszeres urnalakerakást nélkü-
lözve, az urnák minden meghatározható rend nélkül sárfészek és kőgyűrűk mellőzésével
elszórtan rakattak be, mely urnák azonban mind apró darabra
törve találtattak, kivéve az aug. 17-én a temető keleti oldalán
találtat, mely 10''-nyi magas, nyílása 7'' átmérőjű levén, ösz-
szerepedezett állapotában is tisztán feltünteté alakját, s a rajta
lévő, oldalain lefelé hajlított fedő felemelése egymagában ere-
deti és érdekes látványt nyújtott a jelenlevőknek; ugyanis: a
hamveder színig töltve levén agyag- és homokgyurma közé
kevert emberi csontmaradványokkal, ezen gyurma közepén nyílásával lefelé fordítva
állott a 9. ábra alatt lerajzolt kis edényke, melyet ismét egy összegörbített 13½ hüvely-
nyi hosszú gömbalakú fejjel ellátott bronztű körített be. A bronzkorszaki temetkezés ren-

9. ábra.

des kegyeleti mellékletét 12 urnában megtaláltam, öt urnában azonban annak semmi nyomára nem akadtam. Ez volt eredménye az augusztus 6-ki kutatásnak.

Augusztus 11-én négy lábnyi távolságra ismét egy hamvederre bukkantunk, mely azonban egy tüveg és agyag-gyöngyön kívül egyebet nem tartalmazott. Az tüveg gyöngy többes színű, 6''' átmérőjű, fúrása pedig 1½''' széles, az agyag-gyöngy barnás színű, 5''' átmérőjű, fúrása 1'''-nyi. Számosabb cserépdarab széthányt fekvése sejteté az urnák kiterjedésének irányát s eltérve a megkezdett iránytól nyugat felé folytatam a kutatást, azonban minden további eredmény nélkül abba kellett hagynom, mivel az urnák lerakásában semminemű szabályzat felfedezhető nem volt, a mi vezérfonalul szolgálhatott volna a temető kiterjedésének meghatározásában.

10. ábra.

Augusztus 17-én a megkezdett ásatás ellenkező irányában az első urna felé szép derült napon kielégítő eredménnyel folyt, 7 hamvedret tártam fel ismét, de ezek ketteje a csontokon kívül egyebet nem tartalmazott, ötben azonban találtam a 10-ik ábrához hasonló tüket és sodrony darabokat; az előbbieket közt egyik 5'' 2'''-nyi hosszú, felül gömbalakú fejjel s a gomb alatt 6'''-nyira rézsutosan csavarodó hétszer forduló vonallal czifrázott tű, azonban ezen tű eredetileg minden bizonnyal hosszabb volt, mert hegye le volt törve, patinája sötétes zöld színű, de egyenetlen ripacsos tapintású, gömbjének átmérője 6'''-nyi; hogy ezen tű két darabból készült, mutatja a gömb teteje, melyből a tű felső szára kiállt, s e szerint a gömb átfúrva levén, azon keresztülhuzatott. A tűszár legnagyobb vastagsága a czifrázatnál 2½'''-nyi, a többi rész átmérője 1'''-nyi vastag. A másik tűnek hossza a hegyéig 4'' 1'''-nyi szép, sima sötét zöldes sodronnyal bevonva s minden czifrázat nélküli, a gömb szélesbe menő tojásdad alakú átmérője 6'''-nyi, a tűszárnak legnagyobb vastagsága 4'''-nyire a gömb alatt 3'''-nyi, szárának átmérője 1'''-nyi; míg a harmadik tárgy 5½'''-nyi hosszú, felül lapos, 9'''-nyi széles fejjel ellátott zöldes szironyú tű, a fej alatti vastagsága 2'''-nyi, s mindig vékonyodik, míg a hegye felett 6'''-nyire alig egy vonalnyi átmérőjű lesz.

19-én ismét folytatva a felvett irányt, egy hamveder került felszínre, melyben egy bronzszálacska volt. 21-én három urna lett a kutatás eredménye délig, az előbbihez hasonló bronz-szálacskaival a rendes töltelék tetején; délután ismét egyet hoztunk fel a homok-üledékből, de ez már üres volt, bár a kiszedett gyurmát ujjal átvizsgálván, között semmit sem találhattam. Augusztus 31-én délig eredmény nélkül fáradván, a nap délutáni részén ismét három urnára akadtunk, de csak az egyik tartalmazott bronz sodronyfélét, s mivel semmi külső jelenség fel nem tűnt, mi a temetkezési hely tovább terjedését elárulhatta volna s a különféle irányban tett próbafelhányások eredménytelenek voltak, meg kellett elégedni a felderített 17 urnával és azoknak imént leirt tartalmával, mi ha nem is gazdagítja érdekes leletekkel régészetünket, mégis mindenesetre tényleges bizonyítékot szolgáltat ismét egy bronzkori temetőnek Magyarfalú mellett való constátálására.

Immár bezárhatnám közleményemet, ha a helyi viszonyok és megfigyelt körülmények nem kényszerítenének felemlítésére oly tapasztalatoknak, melyekből hasznos magára régészeti tanulmányainkra csak úgy háramolhat, ha az abból levont következtetések a megezőfolthatlan tényre támaszkodva, a nyilvánosság útján közös tulajdonná válnak.

Ha végig tekintek a megyénk területén általam tett őskorszaki temetők felderítése körüli tapasztalatomon, az ősnépek temetkezési helyének megválasztása körül, lehe-

tetlen, hogy bizonyos rendszert fel ne ismerjek, a melytől az eddig felleplezett öt esetben csak némileg eltérés sem fordul elő; bár magában a temetkezési módban majdnem annyi a különféleség, mint a mennyi a temető, sőt — mint az andrásfalvi temetőnél is — némely helyütt felülőleg váltakozik a hamvedrek lerakása, azok elhelyezése, néha még annak belső megtöltése is.

A felvidéket lakott ősnépek különös sajátosságának tartom tett tapasztalataim folytán, hogy temetkezési helyüket lapos helyeken választván ki, azokra külső jelzés végett földhányást nem alkalmaztak, azonban ez talán annak is tulajdonítható, hogy elhárítván a felülő jelzést, jobban megvédeni remélték a szentnek tartott helyeket, hol elhalt kedveseik csontjai nyugodtak, a profán kezek dúlásától, bár hazánk alfölde épen az ellenkezőt tanúsítja, s nemcsak ott, de a szomszéd Galiczia, Csehország s Europa nagy része fel bírja mutatni külső jelzését a síroknak, a mennyiben azok tumuli, dolmen, kőhalmok, mahileo stb. név alatt ismeretesek. Megyénk területén mindenütt, hol lapos sírok vagy temetők vannak, közelükben áldozó dombok, vallási szent helyek léteznek, mit ismét a magyarfalvi temető is bizonyít, mert tőle alig néhány száz ölnyire, a Warta nevű hegyen, emelkedik balra az ős-pogányok áldozó szent helye, jobbra kissé nagyobb távolságra ismét a Szentivány felett levő Hradek mutatja azon maradványokat, hol az ősnépek áldoztak istenüknek; de továbbá az is bizonyosnak látszik előttem: hogy az ilyen magaslatokon halottaikat nem temették, bár az usztrinak — égetési hely — nyomai megvannak, de mindig azok aljában, néha közelebb, néha nagyobb távolságban, s végre a temetkezési mód, az elégetés szabálya, a hamvedrek kezdetleges készítési modora, az ornamentika hiánya a cserepeken, azok durva agyaga és művezete, a mellékletek tárgya, anyaga, egy és ugyanazon korszakba helyezik az általam eddig tett leleteket, hogy azokhoz kétség nem férhetvén, hajlandó vagyok egy és ugyanazon ősnépnek tulajdonítani, mely a bronz cultura korszakában Liptómege regényes vidékét lakta; természetesen csak addig tartván fel jelen nézetemet, míg bővebb kutatásom eshetőleges eredménye meg nem dönti állításom igazságát.

Majláth Béla.